

Investice do rozvoje vzdělávání

Inovace studia molekulární a buněčné biologie

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Investice do rozvoje vzdělávání

Předmět: LRR/CHPBI/Chemie pro biology I

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Investice do rozvoje vzdělávání

Chemická vazba

Mgr. Karel Doležal Dr.

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Investice do rozvoje vzdělávání

Cíl přednášky: seznámit posluchače s principem a druhy chemických vazeb

Klíčová slova: klasifikace chemických látek, klasifikace prvků, periodická soustava prvků, charakter prvků, elektronegativita, iontová vazba

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Klasifikace chemických látek

Chemické látky – formy hmoty vystavěné z atomů (ne např. paprsek neutronů nebo proud elektronů) – prvky, sloučeniny a jejich směsi

Chemický prvek – první definice 1661 Boyle – látka kterou nelze dále chemicky rozložit na látku jednodušší

Dnes přesnější definice, přihlíží k atomové struktuře hmoty – chemický prvek je látka, jejíž všechny atomy mají stejné atomové číslo (O_2 i O_3 i jejich směs, strukturní modifikace)

Chemické individuum (jedinec) – každý chemický prvek nebo sloučenina

Čistá látka – urč. strukturní modifikace – stejné druhy částic stejným způsobem uspořádané – v přírodě a praxi jen zřídka, pracujeme s látkami které se tomuto stavu blíží

Praxe – čistá látka – jejím další čistěním se již nemění její charakteristické vlastnosti

Míra čistoty – vyjadřuje se číselným určením relativního množství nečistot v ní obsažených nebo zařazením látky do určité uzanční třídy čistoty (puriss, purum, p. a....)

Dělení látek – využití fyzikálních (filtrace, sedimentace, destilace, sublimace) nebo chemických vlastností komponent (srážení, chromatografie). Postup čištění sledujeme stanovením některých fyzikálních konstant nebo chemickou analýzou (elementární analýza, chromatografie, NMR...).

Kvalita chemické látky – charakteristika, odlišení od všech ostatních chemických látek, zároveň identifikace jiného vzorku téže látky – podmíněna chemickým složením a způsobem uspořádání stavebních jednotek – strukturou. Stejně složení, jiná struktura – izomery.

Vlastnosti čistých látek – nespecifické (hmotnost, zrnitost, pórovitost) a **specifické** – nezávislé na velikosti, množství a tvaru, důležité pro určování kvality – fyzikální (barva, hustota, tvrdost, bod tání, magnetická susceptibilita) a chemické (způsob reakce s vodou, kyselinami, stálost, acidobazické vlastnosti atd.)

Soustava – ohraničená část prostoru

Izolovaná – látka ani energie nepřechází v žádném směru

Uzavřená – může přecházet energie, ne látkové formy

Otevřená – systém, jehož hranicemi volně prochází jak látky tak energie

Homogenní – specifické vlastnosti ve všech bodech stejné nebo se mění spojitě (může být i směs)

Heterogenní – více druhů homogenních fází, odděleny ostrým rozhraním, vlastnosti se mění skokem – nemísitelné kapaliny, směs skupenských stavů... koloidní – velmi jemné částice

Klasifikace prvků

(angličan **John Newlands** 1864 zákon oktáv)

Dmitrij Ivanovič Mendělejev 1869

periodický zákon prvků – „**Chemické a mnohé fyzikální vlastnosti prvků jsou periodickou funkcí jejich atomových čísel. Periodicitu vlastností nacházíme i v řadách homologických sloučenin.**“ 62 tehdy známých prvků rozdělil podle vzrůstající atomové hmotnosti a umístil paralelně tak aby se analogické prvky dostaly do přímého sousedství – **periodická soustava prvků**. Příbuznost – srovnávání mocenství. Předpověděl s velkou přesností vlastnosti dosud neznámých prvků.

	1																18	
1	H 1																He 2	
2	Li 3	Be 4																
3	Na 11	Mg 12																
			3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
4	K 19	Ca 20	Sc 21	Ti 22	V 23	Cr 24	Mn 25	Fe 26	Co 27	Ni 28	Cu 29	Zn 30	Ga 31	Ge 32	As 33	Se 34	Br 35	Kr 36
5	Rb 37	Sr 38	Y 39	Zr 40	Nb 41	Mo 42	Tc 43	Ru 44	Rh 45	Pd 46	Ag 47	Cd 48	In 49	Sn 50	Sb 51	Te 52	I 53	Xe 54
6	Cs 55	Ba 56	La 57	Hf 72	Ta 73	W 74	Re 75	Os 76	Ir 77	Pt 78	Au 79	Hg 80	Tl 81	Pb 82	Bi 83	Po 84	At 85	Rn 86
7	Fr 87	Ra 88	Ac 89	Rf 104	Db 105	Sg 106	Bh 107	Hs 108	Mt 109	Ds 110	Rg 111	Uub 112	Uut 113	Uuq 114	Uup 115	Uuh 116	Uus 117	Uuo 118

6	Ce 58	Pr 59	Nd 60	Pm 61	Sm 62	Eu 63	Gd 64	Tb 65	Dy 66	Ho 67	Er 68	Tm 69	Yb 70	Lu 71
7	Th 90	Pa 91	U 92	Np 93	Pu 94	Am 95	Cm 96	Bk 97	Cf 98	Es 99	Fm 100	Md 101	No 102	Lr 103

Vodorovné řady – periody. Číslo periody = hlavní kvantové číslo

Počet prvků v periodě = počet elektronů o který se liší konfigurace dvou vzácných plynů periodu ohraničujících

1. perioda	$1s^1, 1s^2$	2 prvky
2. perioda	$2s^1 2p^0 - 2s^2 2p^6$	8 prvků
3. perioda	$3s^1 3p^0 - 3s^2 3p^6$	8 prvků
4. perioda	$4s^1 3d^0 4p^0 - 4s^2 3d^{10} 4p^6$	18 prvků
5. perioda	$5s^1 4d^0 5p^0 - 5s^2 4d^{10} 5p^6$	18 prvků
6. perioda	$6s^1 4f^0 5d^0 6p^0 - 6s^2 4f^{14} 5d^{10} 6p^8$	32 prvků

Prvky analogických vlastností – pod sebou – **skupiny**. Hlavní a vedlejší, některé označovány triviálními názvy. Přechodné prvky (vedlejší skupiny) – zaplněny orbitaly d a f.

Určit umístění prvku v tabulce z jeho atomového čísla je snadné.

Postačí si zapamatovat čísla vzácných plynů a čísla period:

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7. perioda
${}^2\text{He}$	${}^{10}\text{Ne}$	${}^{18}\text{Ar}$	${}^{36}\text{Kr}$	${}^{54}\text{Xe}$	${}^{86}\text{Ra}$	

Příklad: Prvek $Z=12$ Patří do 3. periody vymezené zleva ${}^{10}\text{Ne}$ a zprava ${}^{18}\text{Ar}$. Ve srovnání s elektronovou konfigurací neonu více o dva elektrony, patří do skupiny 2A, hořčík

Oxidační stavy prvků a stechiometrické složení jejich sloučenin –
významná periodicitu

Stabilní ta oxidační čísla vyjadřující vazebné poměry, za nichž bude u
atomů prvků dosaženo stálé elektronové konfigurace

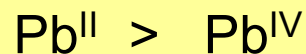
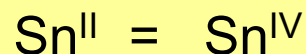
Nejstálejší konfigurace $ns^2 np^6$, $ns^2 np^6 nd^{10}$, $ns^2 np^6 nd^{10} (n+1) s^2$

Prvky nikdy nepřijímají ani neuvolňují větší počet elektronů než je třeba
k dosažení této konfigurace

Maximální pozitivní oxidační číslo = číslo skupiny ve které prvek leží

Také možnost dosažení konfigurace s tzv. inertním elektronovým párem
– např. prvky skupiny 4B dosáhnou oxidačního čísla II

(přechodné kovy – větší proměnlivost oxidačních stavů,
stabilita vyšších oxidačních stavů stoupá směrem dolů

Maximální negativní oxidační číslo = 8 - číslo skupiny

Kovový a nekovový charakter prvků

Charakter prvků dán poměrem hodnot ionizační energie a elektronové afinity (nízká ionizační energie – kovy)

Empirické pravidlo: prvek je kovem, jestliže počet elektronů jeho nejvyšších zaplňovaných orbitalů (téhož hlavního a vedlejšího kvantového čísla) je menší nebo roven číslu periody, do níž prvek patří

Klasifikace látek (sloučenin) pak odrazem struktury a uspořádání chemických vazeb

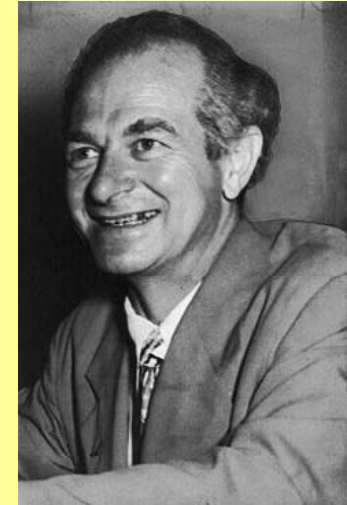
Chemická vazba

Atomy jen vyjímečně setrvávají v izolovaném stavu (pouze atomy vzácných plynů)

Vznik vazby – při zmenšování vzdálenosti mezi atomy, začnou mezi nimi působit nezanedbatelné přitažlivé síly, které nutí atomy k dalšímu přibližování. Druhá fáze – přibližování ustane, atomy setrvávají v kontaktu (oscilují) na urč. vzdálenost – vznikla chem. vazba. **Soustava původně izolovaných atomů se po vzájemné přiblížení ocitne v energetickém minimu.** Pro další přibližování (hlubší pronikání elektronových obalů) by bylo potřeba značné množství práce (systém setrvává ve stavu, který je pro něj energeticky nejvýhodnější)

elektronegativita

Empiricky nalezené číslo vyjadřující schopnost atomu prvku přitahovat vazebné elektrony kovalentní vazba (američan Linus Carl Pauling 1932 (1954 Nobelova cena) – z experimentálně naměřených disociačních energií vazeb)

Druhy vazeb:

Elektropozitivní prvek + elektronegativní prvek = iontová vazba

Elektronegativní prvek + elektronegativní prvek = kovalentní vazba

(polymery (prostorové, rovinné, lineární) – kovalentní vazby + slabé vazebné interakce)

Elektropozitivní prvek + elektropozitivní prvek = kovová vazba

Formální vyjadřování a klasifikace chemických vazeb

Základní popis stálého uskupení atomů v prostoru – atomová konfigurace – vzájemná poloha atomů v prostoru – lze studovat experimentálně

Elektronová konfigurace – uspořádání zúčastněných elektronů – rozložení elektronových hustot nebo (lépe) rozmístění elektronů na MO a jejich elektronovou posloupnost. Určité atomové konfiguraci může příslušet více elektronových konfigurací. Chemické vazby v molekule (iontu) navzájem závislé – přesný popis vazby znamená vždy popis elektronové konfigurace celé částice.

(symbolika, typy vzorců – seminář, samostudium)

Základní vazebné situace

oxidační stav atomu – charakterizován oxidačním číslem atomu – relativní elektrický náboj (náboj vyjádřený počtem elementárních nábojů) který by byl na atomu přítomen, kdybychom elektrony v každé vazbě z atomu vycházející přidělili elektronegativnějšímu z vazebných partnerů (homonukleární Na_2S_2)

Pravidla: - izolované atomy a atomy v molekulách prvků 0

- vázaný atom vodíku I, pouze v hydridech –I
- ox. číslo jednoatomových iontů = jejich náboj
- kyslík –II, kromě peroxidů a látek s vazbou O-F
- neutrální molekuly – algebraický součet ox. čísel = 0

Vaznost – počet sdílených elektronových párů, které daný atom poutají k ostatním atomům

Formální náboj – je dán rozdílem mezi počtem valenčních elektronů daného atomu v nesloučeném stavu a počtem valenčních elektronů, které mu formálně přísluší v dané sloučenině

Základní chemické pojmy a zákonitosti

Molekula je nejmenší část látky, která má chemické vlastnosti této látky a vyznačuje se přesně definovanou atomovou a elektronovou konfigurací

hmotnost molekuly – relativní molekulová hmotnost (lze vypočítat prostým sečtením relativních atomových hmotností všech atomů, které molekulu tvoří)

látkové množství – 1 mol

Mol je takové látkové množství, které obsahuje právě tolik elementárních jednotek (entit), kolik je uhlíkových atomů v 0,012 kg uhlíku ^{12}C ($6,022045 \pm 0,000031 \cdot 10^{23}$ atomů)

molární hmotnost – hmotnost takového množství látky, které obsahuje 1 mol elementárních jednotek (g mol^{-1})

Zákon stálých poměrů slučovacích

Francouzský chemik **Joseph Louis Proust** 1799, nezávisle John Dalton (1803)

Složení chemické sloučeniny je neměnné a nezávislé na cestě, již bylo použito k její přípravě

(Tuhé látky – ve struktuře časté poruchy, např. v krystalové mřížce, experimentálně prokazatelné)

Zákon násobných poměrů slučovacích

Pokud spolu dva prvky tvoří více sloučenin, pak hmotnosti jednoho prvku, který se slučuje se stejným množstvím druhého prvku, jsou vzájemně v poměrech, které je možné vyjádřit malými celými čísly

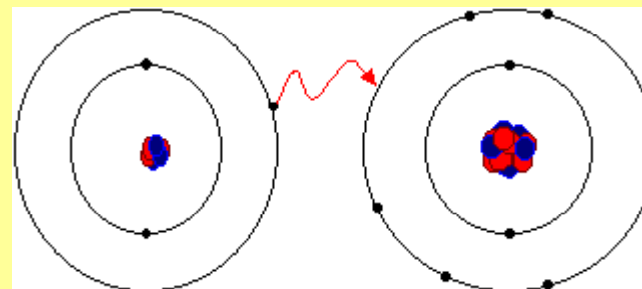
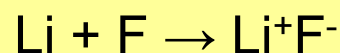
Iontová vazba

rozdíl elektronegativit atomů přesahuje 1,7

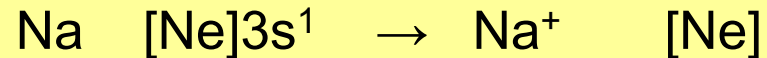
Asymetrické rozmístění vazebných elektronů, jeden atom k sobě přitáhne celý elektronový pár. Na atomech se vytvoří náboje, mění se v ionty. Vazba – elektrostatický charakter. Atom, který získává elektrony (elektronegativní, nabývá záporný náboj, aniont. Atom, který ztrácí elektrony (elektropozitivní – malá hodnota ionizační energie i elektronegativity, kovy) – kationt.

Ztráta elektronů = oxidace, přijetí elektronů = redukce

Počet poskytovaných elektronů se musí vždy rovnat počtu elektronů přijímaných, vzniklá sloučenina navenek elektroneutální

Primární příčina – vznik stabilní elektronové konfigurace

(+ vzniklé ionty se sdružují do pravidelných prostorových mříží – iontových krystalů = další snížení celkové energie systému)

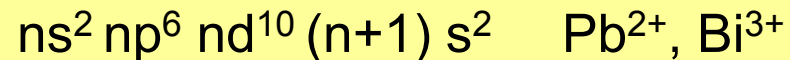
Stabilní konfigurace – konfigurace vzácného plynu:

- konfigurace tzv. pseudovzácného plynu

- konfigurace inertního elektronového páru

- nepravidelná elektronová konfigurace Cu^{2+} , Fe^{3+}

Vždy představuje optimální rozmístění valenčních elektronů, s minimálním obsahem energie

Stabilita iontů (Fajansova pravidla)

1924 **Kazimierz Fajans** , americký chemik polského původu

Stabilita iontu – schopnost zachovat si svou elektronovou konfiguraci, nepodlehnout další oxidačně-redukční změně

1. Ion je tím indiferentnější, čím stabilnější je jeho elektronová konfigurace (vzácný plyn > pseudovzácný plyn > nepravidelná konfigurace)
  2. čím menší má náboj $\text{Na}^+ > \text{Mg}^{2+} > \text{Al}^{3+} > \text{Si}^{4+}$
3. čím větší je atomové číslo atomu, z něhož vzniká kation $\text{Cs}^+ > \text{Na}^+$
čím menší je atomové číslo atomu, z něhož vzniká anion $\text{F}^- > \text{I}^-$

Poloměry iontů

Elektronový obal difúzní, pojem poloměr iontu nemá přesný fyzikální smysl
Mezijaderné vzdálenosti snadno zjistitelné – součet poloměru kationtu a aniontu →
tabelované iontové poloměry (délky kovalentních vazeb ← tabulky kovalentních
poloměrů)

1. velmi výrazný vliv náboje (mnohem větší než např. vliv atomového čísla) (H^- 154 pm, H 29 pm)
2. kationty vždy menší než odpovídající atomy (přebytek pozitivního náboje jádra stahuje orbitály blíže k jádru)
3. Anionty vždy větší (zvýšená repulze elektronů)
4. u obdobné elektronové konfigurace poloměr vzrůstá s rostoucím hlavním kvantovým číslem $\text{Cs}^+ > \text{Rb}^+ > \text{K}^+ > \text{Na}^+ > \text{Li}^+$
 $\text{I}^- > \text{Br}^- > \text{Cl}^- > \text{F}^-$
5. Tvoří-li atom více kationtů, je ion s největším nábojem nejmenší ($\text{Fe}^{2+} > \text{Fe}^{3+}$)
6. Poloměry kationtů přechodných prvků (obsahují d orbitály) s rostoucím Z se zvyšují jen nevýrazně
7. lanthanoidová kontrakce – se zvyšujícím se Z se poloměry mírně zmenšují – f orbitály vnitřní, ale rozte kladný náboj jader

Náboj iontů

Reálné sloučeniny – téměř vždy určitý podíl kovalentnosti

Efektivní náboj iontu – skutečný náboj, obtížně se měří, někdy se liší i výrazně

Ověřeno experimentálně, že je přesto účelné připisovat iontům jejich formální náboj a jim odpovídající elektronové konfigurace a poloměry, v jednodušších úvahách nemají vliv na správnost závěrů

Kovalentní vazba – teorie molekulových orbitalů

Teorie MO–LCAO (*Molecular Orbital – Linear Combination of Atomic Orbitals*) (molekulové orbitály Friedrich Hund, Robert S. Mulliken 1927 – 1928, lineární kombinace atomových orbitalů - John Lennard-Jones 1929)

popisuje vznik MO pomocí lineární kombinace atomových orbitalů (AO)

Také soubory MO je možné hledat pomocí Schrödingerovy rovnice, ale řešení velmi obtížné, většinou se tvar a energie MO odvozuje z tvarů a energií AO těch atomů, které molekulu vytvářejí – představy o průniku AO – metoda lineárních kombinací AO – MO–LCAO (*Linear Combination of Atomic Orbitals*)